

הרב מאיר ברקוביץ

קדושת אדם בפרשת ערכין - תגובה

ערב חג, קיבלתי (לפי הזמנתי) את חוברות מעלין בקודש. יישר כחכם על פעלכם למען החדרת לימוד סדר(י) קדשים (וטהרות).

בגיליון הקודם של מעלין בקודש (אב התשס"ג) פורסם מאמרו של ר' דוד הלל וינר, 'קדושת אדם בפרשת ערכין'. רעיונו מעניין, אך דומה שקיצר במקום שיש להאריך, בעיקר מבחינה הלכתית. להלן כמה נקודות לעיון:

אין מעריכין בשבת ובי"ט

בפרק ג' במאמרו הנ"ל דן המחבר בשאלה האם יש בערכין (בנדר) גם פן חיובי. על פי לשון המשנה (ביצה לו:) - "...ואלו הן משום מצוה - לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין..." - עולה שיש בערכין מצווה. זאת בניגוד למקורות אחרים מהם עולה שדיני ערכין מתייחסים למצב של בדיעבד (כלומר, החיוב לפרוע לאחר שנדר, פרק ב' שם). כדי לבאר זאת, חילק המחבר בין שלב הנדר עצמו, שהוא בדיעבד, לבין קיום הנדר - ההערכה - שבו יש מצווה.

לפיכך ביאר שדברי המשנה "ולא מעריכין", מכוונים לשלב השני, ואילו השלב הראשון לא נאסר בשבת כיוון שאינו דומה למקח וממכר. המחבר הביא את דברי הר"ן (שהביא את דברי הר"ח), שם עולה שבאמת לחייב את עצמו (שם הר"ן מתייחס לעניין צדקה) אינו דומה למקח וממכר ולא נאסר:

שלא אסרו אלא להקדיש כלי ידוע, משום דמחזי כמקח וממכר, אבל לא אסרו לחייב עצמו לגבוה בדבורו (ר"ן בשם הר"ח, שבת סד. בדפי הרי"ף).¹

אמנם יש להקשות על הבנה זו, דהנה הר"ן עצמו (שם) מקשה על דברי הר"ח מהמשנה הנ"ל בביצה:

ועדיין אין גוח לי, דהא 'אין מעריכין' לאו כלי ידוע הוא, ואפילו הכי אסור.

ועל קושיית הר"ן כתב בשלטי גיבורים, וז"ל:

1 וכן בחידושי הר"ן, שבת קנ., בשם רבינו ניסים. מובא גם בשטמ"ק כתובות ה. ד"ה וחשבונות של מצוה.

...ומה שהקשה הר"ן על ר"ח... דאכתי איתא 'ערכי עלי' שאינו מקדיש כלי ידוע אפילו הכי אמרי' דאין מעריכין, אינו נראה לי קושיא, די"ל דגם האומר ערכי עלי הוא מקדיש שפיר כלי ידוע דהיינו גופו ועצמו שהוא מקדישו אלא שפודהו אח"כ מיד ההקדש בדמי ערכו, ודמי למקח וממכר וכו' (ע"ז יג. ; ד. בדפי הרי"ף).

הרי שמשמע בשלטי גבורים (ונראה שכך משמע גם בר"ן) שהמשנה בביצה אוסרת גם את עצם הנדר, וגם שלב זה דומה למקח וממכר כיוון שנחשב כמקדיש כלי ידוע.

יסוד פרשת ערכין

על כל פנים, בדברי השלטי-גבורים מונח יסוד בפרשת ערכין. המעריך נחשב כמי שמחיל או יוצר קדושה - "גופו ועצמו שהוא מקדישו" (וכהצעתו של ר' דוד הלל וינר בפרק ו' במאמרו), לפחות לעניין זה, שנתנית התמורה תוגדר כפדיון. על פי זה מובן מדוע אין מעריכין בשבת ובי"ט - אמירת 'ערכי עלי' כמוה כהקדשת כלי. ועדיין צריך ביאור משמעות אמירת 'ערכו עלי', דהרי אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. ועיין מה שכתב בזה הר"י ענגל מדברי השלטי-גבורים (בספרו 'גבורות שמונים' אות מט) וז"ל:

על כרחק דאפשר לאדם להתפיס מהות גם בשל חברו כל שאין מפסיד לחבירו בדבר, וע"כ דגם מהות קדושה דערך דהיא ג"כ מהות קדושה שאינה אוסרת בשום דבר, דאל"כ האומר ערכי עלי יהיה אסור להנות ממנו... והרי דינו שוה עדיין לשאר בני אדם, וע"כ דהיא מין ומהות קדושה דאינה אוסרת ומחייבת את נושאה בשום דבר ורק דיש למהות זו פדיון דמים.²

2 הגדרת קדושה כיוצא בזה מצאנו בדברי הגר"ש שקופ (שערי יושר ש"ה פכ"ה) לגבי פדיון הבן. לאחר שהוכיח שיש קדושה בבכור והפדיון גורם הסתלקות הקדושה, ואף על פי כן אין אנו יודעים להגדיר טיב קדושה זו או את משמעותה (המעשית), ובלשונו: "אף שלא גילתה לנו תורה שום דין בבכור אדם שיהיה איזה הבדל בהנהגה מקודם שנפדה עד לאחר פדיה, אבל כיון דכתיב בתורה בלשון פדיה מוכרח ענין שכן הוא... והכסף פודהו ומחדש איזה ענין של הסתלקות קדושה איזו שתהיה...". ועיין מה שכתבנו בביטאון 'שמעתין' גיליון 150 הערה 14.

לאור דברי הגר"ש, שהואיל וכתוב פדיון בהכרח שהדבר כפשוטו, תתחזק ראיית ר' דוד הלל וינר בסוף מאמרו הנ"ל, שציין לגמ' ערכין (ו:1): "מנין ליוצא ליהרג ואמר ערכו עלי שלא אמר כלום: ת"ל 'כל חרם לא יפדה' ", ומדנקט לשון פדיה ביחס לערכין מבואר שיש חלות קדושה. אלא שלולי דברי הגר"ש נראה שאין ראייה מלשון פדיה, שכן הגישה הרווחת ביחס לפדיון הבן היא שאין קדושה בבכור, והמעשה הוא כמעשה פדיה' ותו לא.

גישה זו מוצאת את ביטויה במקומות נוספים, אך בהחלט אינה מוסכמת על הכל. כך למשל כותב המאירי בריש מסכת נדרים:

אלא שיש חולקין לומר שלא תקנו כנויין אלא במה שאדם אוסר על עצמו, כגון נדר ושבועה וחרם ונזירות, **אבל ערכין - חוב בעלמא הוא שמשעבר עצמו** (ב. ד"ה והרי שהשלמנו).

הרי שלפי הדעה המובאת במאירי, ערכין אינו אלא חוב בעלמא, ואין כאן גדר חלות קדושה המחייבת פדיון. ואמנם המאירי עצמו לא מקבל את דעתם, אך אין זה משום שחולק על הבנתם ש'ערכין - חוב בעלמא הוא', אלא מסיבות אחרות, כמבואר למעיין שם.

דברי המאירי מחודשים, ויש שהשיגו עליהם בנקודה אחרת; שכן לא מצאנו שערכין אינם בכלל נדרים והקדשות, ואכן לענין להישאל על ערכין מבואר שנשאלין על ערכין (רמב"ם הל' ערכין פ"א ה"ז),³ הרי שאין כאן דין ממון אלא דין נדר.⁴

ביטויים נוספים ל'קדושת אדם'

א. אכן יש שהשתמשו ביסוד השלטי-גבורים, שהוא כאמור בניגוד לדברי המאירי, להסבר הלכות נוספות. בספר גור אריה יהודה (בנו של הגר"מ זעמבא ה"ד, בשם אביו) בקונטרס שאלות ותשובות העיר כך: בנזיר (כ:) מובא במשנה: "מי שאמר 'הריני נזיר' ושמע חבירו ואמר 'ואני', כולם נזירים", ושם בגמרא - "ובלבד שיאמרו כן תוך כדי דיבור". והרמב"ם פסק:

שמע חבירו שנדר, ואמר 'ואני כמותך' בתוך כדי דיבור, הרי זה אסור במה שנאסר בו חבירו (הלכות נדרים פ"ג ה"ג).

והמשנה למלך שם חולק, וסובר שבאמת אין צריך לומר 'ואני כמותך' אלא לאחר כדי דיבור, אבל בתוך כדי דיבור די באמירת 'ואני', והביא שכך כתב הר"ן. אמנם הקרן אורה (נזיר שם) כתב שיש לחלק בין נדרים, ששם אין על הנודר שום קדושה, ולכן

3 ועיין ר"ן נדרים שם שקניין ממון לא פקע על ידי שאלה.

4 עיין במשנה למלך (הלכות מלכים פ"י ה"ז) שמחפש מקור לחיוב בני נח בשבועות או בנדרים. ובתוך דבריו כתב שמחלוקת ר"מ ור"י אם גוי מעריך או לא, אין משמעות הדבר לחייב הגוי למסור הממון, אלא שהסובר שגוי מעריך כוונתו שגוי שהעריך ומסר הממון - נתפס הממון בקדושה והנהנה ממנו מעל. אמנם עיין באבני מילואים (סי' א' סק"ב) שסבור שגוי המעריך חייב לקיים דבריו מדין אמירה לגבוה, ועיין בהערות 'מלואי אבן' שם.

להתפסה צריך לומר ואני כמותו, לבין נזיר שיש חלות קדושה בגופו - לכן די באמירת 'ואני'.

לאור דברי הקרן אורה יש להבין הלכה אחרת ברמב"ם (הלכות ערכין פ"ג ה"ו), שכתב שאם עשיר אמר ערכי עלי, ועני שמע ואמר מה שאמר זה עלי, חייב העני בערך עשיר. וכאן לא הוסיף הרמב"ם שמדובר בתוך כדי דיבור. ולנ"ל אתי שפיר, כי ערכין דומה לנזיר שיש חלות קדושה בגופו.⁵ עד כאן תורף דבריו בספר גור אריה יהודה. ב. עוד יש להעיר בעניין זה מתחילת המסכת - "הכל מעריכין" - לאתוויי מאי? לאתוויי מופלא סמוך לאיש, ובנזיר (סב:) יליף לה מקרא. וצריך ביאור למה ליה קרא לרבות מופלא הסמוך לאיש בערכין יותר מבשאר נדרים, ולשלטי הגיבורים אתי שפיר. ג. מן המדרש יש להוסיף את דברי התנחומא:

התחיל הקב"ה אומר למלאכי השרת מי ביניכם עורך לי, כשם שישראל עורכים לי... עורכים לי קרבנות כמו שנא' וערך הכהן אותם, עורכים לי שלחנות כמ"ש ביום השבת יערכנו לפני ד' תמיד, עורכים לי נפשות כמ"ש איש כי יפליא לנדור בערכך נפשות לה'... (תנחומא ישן בחוקתי פל"ז אות ב).

ועוד יש להרחיב בעניינים אלו⁶ תוך כדי עיון במסכת ערכין, ואכמ"ל. אחתום בעתירתנו, השב שכינתך לציון עירך, וסדר העבודה לירושלים.

5 נושא זה מחייב עיון בפני עצמו. עיין שלוש שיטות (בגדר איסורי נזירות) בשו"ת שבסוף ספר אבני מילואים. ועיין בשטמ"ק (נזיר יז.) דמבואר שנזיר עניינו קבלת תואר, וממילא חלים האיסורים, ואכמ"ל.

6 בגדר מצוות ערכין, שאף היא נזכרת במאמר הנ"ל, ראוי לעיין בדברי החזון-איש קדשים, ריש סימן כט.